

8. Иванов В. В. Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему / В. В. Иванов. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 208 с.

УДК 81'1:[81'37:81'367,625]

*Олекса Г.І.
(Київ, Україна)*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РУХУ

У статті досліджується розподіл дієслів руху за лексичною семантикою, при цьому на підставі проведеного аналізу пропонується класифікація дієслів руху з урахуванням їх лексико-семантичних особливостей.

Ключові слова: дієслово, сема, рух.

В статье исследуется распределение глаголов движения по лексической семантике, при этом на основании проведенного исследования предлагается классификация глаголов движения, учитывая их лексико-семантические особенности.

Ключевые слова: глагол, сема, движение.

The article examines the distribution of movement verbs in the lexical semantics, the article offers the classification of verbs of motion based on the analysis of their lexical-semantic features.

Key words: verb, seme, movement.

В світлі нових тенденцій антропоцентричної інтерпретації явищ мови і тексту, комунікативно-когнітивного трактування особливостей мовних одиниць з метою вивчення мовної картини світу, аналіз складних дієслівних номінацій англійської та української мов, виявлення способів моделювання просторово-спрямувальної дієслівної семантики є особливо актуальним і сучасним [1: 4]. Метою цього дослідження є аналіз дієслів руху в українській та англійській мові, на підставі якого можна запропонувати їх класифікацію з урахуванням лексико-семантичних особливостей зазначеної групи дієслів.

Дієслова руху належать до найбільш уживаних дієслів, вважаються дієсловами широкої семантики, несуть у собі доволі високий ступінь абстракції, завдяки чому можуть вступати в найрізноманітніші зв'язки з іншими словами [2: 1]. За основу виділення дієслів цієї групи була покладена ознака руху – механічне переміщення у просторі. За цією ознакою в семантичній структурі кожного з виділених дієслів була виявлена одна спільна сема – переміщення в просторі.

В семантичній структурі дієслів руху української та англійської мови категоріально-лексична сема “переміщення в просторі” на лексичному рівні реалізується в інтегральних ознаках:

© Олекса Г.І., 2012

- 1). характер руху;
- 2). направленість переміщення;
- 3). середовище переміщення;
- 4). темп руху;
- 5). спосіб руху;
- 6). форма (вид) суб'єкта руху
- 7). мета руху;
- 8). засіб руху.

Відповідно до характеру руху в досліджуваному мікрополі дієслів руху виділяються:

- 1). дієслова поступального руху;
- 2). дієслова коливального руху;
- 3). дієслова обертального руху.

З усієї кількості форм руху, що сприймаються органами відчуття, першочергово фіксуються поступальні форми. Аналіз матеріалу показав, що основними елементами дієслів поступального руху є лексеми *move* та *shift* в англійській мові, та лексеми *рухатися* та *переміщуватися* в українській мові. Ці дієслова характеризуються цілісністю дії, що може відбуватися як у горизонтальному, так і вертикальному напрямках. Вони можуть виступати ідентифікаторами усіх елементів даного семантичного поля, конкретизуючи при цьому своє власне значення.

Матово біла дощова коса, повільно, мов грандіозна завіса, рухаючись над полями, ще не дійшла туди (О. Гончар)

My ears were hurting and I could hardly move my fingers at all. (Jerome Salinger)

Поступальний рух, в свою чергу має розмежування на семи «віддалення», «приближення» – поступальний горизонтальний рух, та «підйом», «спуск» – поступальний вертикальний рух [3: 101]. Семантика віддалення в українській мові реалізується такими дієсловами: *відходити, від'їжджати, відлітати, відпливати, задкувати*; в англійській мові: *to abandon, to back, to desert, to leave*. Семантика наближення реалізується в українській мові такими дієсловами: *входити, в'їжджати, влітати, вбігати, підбігати, підходити, причалювати* тощо. В англійській мові «наближення» реалізується такими дієсловами: *to advance, to arrive, to approach, to come, to reach*. Як бачимо, дериваційна продуктивність українських дієслів, що виявляється в здатності приєднувати до твірних основ словотвірні префікси (*в-* (*у-, вві-, уві-*), *ви-*, *від-* (*віді-*), *до-* (*ді-*), *з-* (*зі-, с-*), *за-*, *на-*, *над-* (*наді-*), *об-* (*обі-*), *пере-*, *під-* (*піді-*), *по-* (*ні-*), *при-*, *про-*, *роз-* (*розі-*)) створює лакунарну зону в англійській мові, компенсація якої відбувається прийменниково-прислівниковими мовними засобами: *step back, drive off, come closer, move backwards, move towards, run into, sail to, crawl up* та ін. Семи «підйом» та «спуск» деталізують спрямованість такими дієслівними формами: в українській мові це такі дієслова, як: *залазити, зринати, випірнати, підніматися, опускатися, падати, осідати, валитися, осуватися* тощо. В англійській мові маємо такі дієслова: *to rise, to ascend, to climb, to mount, to land, to fall, to kneel, to descend*. Проте для англійської мови більш природними і широко вживаними є складні дієслівні прийменниково-прислівникові комплекси: *to take off, to go down, to move upwards, to walk up*.

До групи дієслів коливального руху належать такі лексеми, як: *бовтатися, вібрувати, вихляти(ся), гойдатися, дрижати, калататися, коливатися, колисати(ся),*

колихати(ся), колотитися, майорити, матляти(ся), махати, маяти, скакати, стриба-ти, тремтіти, труситися.

Незчулись, як набігла тінь, скалкувата, крем'яниста земля потемніла під ними і, здавалось, злегка загойдалась, мов хитка палуба. (О. Гончар)

В англійській мові коливальний рух позначають наступні лексеми: *to budge, to dodder, to tremble, to oscillate, to rock, to shake, to shiver, to shudder, to sway, to swing, to twitch, to vibrate.*

In the shadows of her hiding place on the staircase, she watched as the strangers swayed and chanted by flickering orange candles. (Dan Brown)

До дієслів обертального руху в українській мові належать такі дієслова: *вгвинчу-ватися, вертитися, витися, вихоритися, котитися, кружляти, крутитися, обвивати, обертатися, повертатися.*

Козаков став крутити цигарку. (О. Гончар)

В англійській мові обертальний рух показано лексемами *to circuit, to encircle, to rotate, to whirl, to turn around, to roll, to trundle, to mill around, to spin, to weave, to curl, to snake, to wheel, to wind, to frizzle.*

The door buzzed loudly and began to rotate. (Dan Brown)

Інтегральна сема «Направленість переміщення» реалізується такими диференційни-ми семами:

1). Переміщення вгору: укр. *вилазити, випрямлятися, виринати, вставати, зліта-ти, здійснитися, підніматися, підстрибувати*; англ. *to climb, to mount, to rise, to ascend, to raise, to lift.*

Випрямтесь та ходімо з нами! (О. Гончар)

Langdon climbed a rolling ladder to the top shelf. (Dan Brown)

2). Переміщення вниз: укр. *валитися, занурюватися, клонитися, опускатися, пада-ти, пірнати* тощо; англ. *to lower, to sink, to descend, to fall, to drop, to tumble.*

Вони почали спускатися з кряжа, і рідна сторона швидко зникала за горбом. (О. Гончар)

The terrified pilot opened the hatch and lowered the stairs. (Dan Brown)

3). Рух по колу: укр. *обертатися, крутитися, кружляти, обвивати, вгвинчуватися, жонглювати*; англ. *to rotate, to twist, to whirl, to swirl, to wheel, to circle.*

Черниш, готовий на все, рішуче обернувся і поповз назад. (О. Гончар)

The fog was swirling around him now. (Dan Brown)

4). Хаотичний рух: укр. *копошитися, метатися, метушитися, носитися, роїтися*; англ. *to flounce, to squib.*

Він запросив Черниша сісти, і, коли той почав опинатися, сам посадовив його і, метаючись по бліндажу, гарячий, сухий, збуджений, поглядав на Черниша ласкаво, наче зустрів тут, у чужому краю, свою далеку молодість. (О. Гончар)

Інтегральна ознака «Середовище переміщення» реалізується в ряді наступних дифе-ренційних сем:

1). Переміщення по воді у відкритому і закритому просторі: укр. *пливти, плавати, спливати, занурюватися, пірнати, виринати, плескатися*; англ. *to swim, to float, to sail, to dive.*

А народ плив і плив, сірий від кіптяви, зірваний з місця і, здавалося, цим людським потокам не кінчитись ніколи! (О. Гончар)

...the Norsemen, who in old times had sailed far and wide over unknown search of the fighting they loved. (Sherwood Anderson)

2). Переміщення у повітрі: укр. летіти, випурхувати, вифуркнутися, вихоритися, здіятися, линнути, майнути; англ. *to fly, to float, to hover*.

Штурмом захопили радгосп, балку перелетіли на крилах. (О. Гончар)

...stars that move and beckoned and that seemed to fly like flocks of birds out of the West into the East. (Sherwood Anderson)

Необхідно відмітити, що в обох мовних системах рух в повітрі конкретизується за семою «комаха» або «птаха»: укр. витати, пурхати, роїтися, ширяти, шугати; англ. *to flit, to flutter, to soar, to flap, to hover, to wing*. Англійська мова має більше мовних засобів для вираження цієї ознаки, оскільки в українській мові зазначений вид руху частіше номінується описово: *to flap* – змахувати крильми, *to soar* – стрімко підніматися вгору, *високо літати*.

3). Переміщення по землі: укр. бігти, блукати, гнатися, гуляти, іти, їздити, крокувати, мандрувати, огинати, переміщуватися, переходити, рушити, ступати тощо, англ. *to go, to cross, to stride, to pass, to stroll, to wander, to march, to tiptoe, to slip, to pace, to step, to walk, to tramp, to leave, to lurch, to totter, to trudge, to stagger, to approach, to crawl, to creep, to slither, to roll, to jump, to leap, to hop, to spring, to jog, to run, to sprint, to trot, to scamper, to race, to ride, to skate*.

«Славний хлопець, - рушаючи, подумав про бійця Черниш. (О. Гончар)

That isn't too far from this crumby place, and he comes over and visits me practically every week end. (Jerome Salinger)

Відповідно до темпу руху, виділено наступні класифікації:

1). Дієслова на позначення швидкого руху в будь-якому середовищі: укр. бігти, бурлити, вихоритися, газувати, гнатися, злинати, летіти, майнути, мчати, нагрятися, обрушуватися, пурхнути, падати; англ. *to bolt, to dart, to gallop, to race, to run, to speed*.

Мчать поспіль, нестримно, навалньо посилають народам Європи червоних своїх буревісників: визволення близьке! (О. Гончар)

I don't even know what I was running for – I guess I just felt like it. (Jerome Salinger)

2). Дієслова на позначення повільного руху в будь-якому середовищі: блукати, брести, воловичитися, гуляти, дибати, плетися, чимчикувати, чвалати; англ. *to clump, to crawl, to roam, to wander, to walk, to reel, to creep*.

...бреш, обливаючись потом, бійці й офіцери із скатками на плечах. (О. Гончар)

The planter crawled slowly and painfully along... (Sherwood Anderson)

За способом руху, реалізуючи параметр «Самостійний рух», дієслова класифікуються наступним чином:

1). Рух з допомогою ніг: укр. іти, ходити, бігти, крокувати; англ. *go, run, jump, gallop*. Сюди входять дієслова, які відображають рух пішки (укр. іти, гуляти, крокувати; англ. *go, totter*), бігом (укр. бігти, гнатися, мчати; англ. *run, run about*), стрибками (укр. гецати, стрибати, плигати; англ. *bound, jump up, bob, skip*).

2). Рух за допомогою крил: укр. летіти, злітати, випурхувати, здійматися, линнути, майнути; англ. *to fly, to wing, to soar, to hover*.

3). Рух за допомогою всього тіла: укр. *в'юнитися, вигинатися, гадючитися, звиватися, лазити, лізти, повзти, плазувати, пластувати*; англ. *to crawl, to creep, to scramble, to ramp, to ramble, to worm*.

Стежка звивалась у високій траві понід насипом. (О. Гончар)

Інтегральна сема «Мета руху» реалізується через наступні диференційні семи:

1). Супроводження: укр. *ескортувати, супроводжувати*; англ. *to accompany, to escort, to guide, to lead, to squire*.

2). Переслідування: укр. *наздоганяти, переслідувати, підкрадатися*; англ. *to chase, to follow, to trail, to track*.

3). Уникнення небезпеки: укр. *брикатися, відбиватися, дременути, евакуйовуватися, емігрувати, жахатися, мікати*; англ. *to escape, to evacuate, to outrun, to skidoo, to scat, to skirr*.

4). Напад: укр. *атакувати, нападати, навалюватися, штурмувати*; англ. *to attack, to assail, to assault, to storm*.

Інтегральна сема «Засіб руху» реалізується через такі диференційні семи:

1). Рух за допомогою наземних транспортних засобів: укр. *буксирувати, везти, їхати, їздити*; англ. *to cycle, to drive, to ski, to sledge*.

2). Рух за допомогою водних транспортних засобів: укр. *плисти, веслувати, відчалювати, гребти, дрейфувати, переправлятися*; англ. *to oar, to paddle, to row, to sail, to yacht, to ferry*.

3). Рух за допомогою повітряних транспортних засобів: укр. *злітати, здійматися, летіти, знижуватися, пілотувати, приземлитися*; англ. *to aviate, to pilot, to fly, to balloon, to parachute, to rocket*.

4). Рух за допомогою тварин: укр. *галопувати, гарцювати, гедзатися, джигітувати, скакати*; англ. *to back, to gallop, to ride*.

У результаті дослідження дієслів руху та їх основних семантичних підтипів доведено, що між окремими групами не завжди можна встановити чітку межу. Одне дієслово може належати до кількох груп з тонкою диференціацією значень. Тому вихідним пунктом у такій класифікації є актуалізація значення дієслова у момент мовленнєвих актів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логинова И. В. Способы моделирования пространственно-направительной глагольной семантики: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка» / И. В. Логинова. – Ставрополь, 2006. – 22с.

2. Шпенюк І. Є. Семантичне поле дієслів руху з прихованим локативним компонентом / І. Є. Шпенюк // Матеріали всеукраїнської наукової конференції «Проблеми зіставної семантики». – К.: КДЛУ, 1995. – С. 23-24.

3. Іваницька Н. Б. Дієслівне вираження мікрокатегорії «Рух» в українській та англійській мовах / Н. Б. Іваницька // Наукові записки: Зб. наук. праць. Серія: Філологічні науки. – К.: КДПУ, 2009. – №86. – С. 92-105.

4. Словник української мови. В 10-ти томах / [ред. І.К. Білодід]. – К.: Наук. Думка, 1975.

5. Longman dictionary of contemporary English. / [Summers, Della]. – L.: Pearson Education Limited, 2006. – 1833 p.